

***ENDRINGER I BEFOLKNING OG
KULTUR MED VALNESVATN
1750 – 1950***

AV

ARILD LARSEN

Tverlandet, mai 2013.

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	1
ENDRINGER I BEFOLKNING OG KULTUR MED VALNESVATN	1
INNLEDNING	3
ETNISKE FORHOLD	3
VALNESVASSOMRÅDET	6
Naturforhold, ferdselsveier og naboskap.....	6
SITUASJONBESKRIVELSE FRA MIDTEN AV 1700-ÅRA	7
Tidlig bosetting	7
Sameskolen på Skolmoen.....	9
Bakgrunn for samiske folk	10
UTVIKLING FRAM TIL OMKRING 1850	11
Samisk tid.....	11
Samfunn av samiske folk	12
Verdi-og skyldsetting av brukene	12
Salg av bruk til private	13
Jordbruk.....	14
Fiske	15
Skole.....	15
SITUASJONSBESKRIVELSE FRA 1940-ÅRA	16
Gårder, eiendomsforhold og folk	16
Utvikling av befolkning i «norsk tid»	17
Næringsveier i «norsk tid»	18
DISKUSJON	19
KONKLUSJON	23
Litteraturliste	24

INNLEDNING

I et bygdelag i Salten endret etnisitet og kultur seg over en periode på 200 år, fra midten av 1700-tallet til omkring 1950, fra beskrevet som fullstendig samisk, til helt norsk uten samer blant innbyggerne og uten samisk kultur. Bygda var Valnesvatn sør i nåværende Bodø kommune, et område som ikke lenger har fastboende innbyggere. Administrativt hørte bygda først under Bodø / Bodøen, fra 1816 til Bodin kommune, og igjen fra 1968 til Bodø kommune. For å forstå bakgrunnen for de folk som levde i bygda gjennom denne perioden og hvordan en omveltning i etnisitet og kultur kunne skje, vil denne oppgaven belyse bevegelser i befolkningen og endringer i livsform. Opplysningene er hentet fra 1740-åra, da de første skriftlige kilder opptrer, og til rundt 1950 da avfolkningen av bygda startet for alvor. Oppgaven omhandler geografiske og bosettingsmessige forhold, situasjonsbilde ved midten av 1700-tallet og utvikling fram til omlag 1850. Nytt situasjonsbilde tegnes rundt 1940, med tilbakeblikk på utviklingen fra omlag 1850 og fram til da. 1940 er valgt fordi bygda da ennå var inntakt, men på slutten av sin eksistensperiode. I dette arbeidet er det hovedsaklig brukt bearbeidet historisk materiale fra bygdebøker og historieverk, noen originale kilder som er gjort tilgjengelig i form av nye utgivelser, og opplysninger fra digitalisert eller skannet materiale i digitale arkiver. Mer bruk av original litteratur som kirkebøker og særlig fra skiftene, ville trolig gitt en fyldigere og mer detaljert forståelse av folk og livsform, men tidsramme for oppgaven har ikke tillatt mye studier av originalt materiale. Bakgrunnen for at jeg har valgt å skrive om dette emnet, er fordi jeg er født på en av gårdene med Valnesvatn og at flere av mine forfedre bodde der i tre til fire generasjoner før meg. Viten fra egne erfaringer og fortelinger jeg har hørt fra nære forfedre, er til en viss grad brukt.

ETNISKE FORHOLD

Sør-Salten har fra gammelt hatt to folkegrupper, nordmenn og samer. Deres herkomst og rettigheter i området har lenge vært diskutert. En historisk oversikt over emnet er gitt av Samerettsutvalget i NOU 2007:14 (Evjen 2007: 199-221, Hansen 2007:223-249). Opphavet til folkegruppene må en imidlertid søke i forhistorisk tid og i arkeologiske undersøkelser. I bronsealderen dukker det opp funn fra to nye former av asbestkeramikk, risvikkeramikk på Helgeland og i Salten, og kjelmøykeramikk i hele det indre området av nordre Fennoskandia (Holberg & Hutchinson 2009: 90-91). Keramikk av risvikktypen er funnet bare i kystområdene, nordover til Troms og sørover til Trøndelag, og spredt videre langs kysten til Rogaland, mens kjelmøytypen nesten ikke er funnet på kysten av Nordland og Troms.

Kjelmøykeramikk hadde en ornamentikk som synes å etterligne tegninger på bronseøkser produsert i Øst-Russland (Hansen og Olsen 2004: 39, 53). De ulike keramikktyper ses i sammenheng med utvikling av to etniske folkegrupper med forskjellig kultur. Funn av risvikkeramikk samsvarer godt med arkeologiske funn fra norrøne folk i jernalderen, mens kjelmøyformen knyttes til boområdene til seinere samiske folk (Holberg & Hutchinson 2009: 92). Hansen og Olsen (2004: 38 og 52-58) diskuterer en modell for opphavet til de to etniske gruppene. Utgangspunktet var et felles jeger- og fangstfolk som opptrådte i mindre grupper over det nordlige Fennoskandia, med intern kontakt og konkurranse. I årtusenet før vår tidsregning ble gruppene påvirket av ulike nabokulturer. Jegerfolket i vest langs norskekysten fikk kontakt med sørskandinaviske jordbruksfolk og ble etter hvert del av den germanske kultur. I øst og nord var det ennå en fangstbefolkning der pelshandel mot Øst- og Sentral-Russland ble viktigere. Etter hvert utviklet disse fangstfolkgruppene en kultur som var forskjellig fra, men som samtidig uttrykte en samhandling mot de østlige kulturfolk.

De første historiske beretninger fra vikingtid, beskriver et norrønt kystland og et innland med finner, eller i nyere form samer. I Nordland var ikke dette skillet verken geografisk eller økologisk klart, men knyttet til etnisk samhold. De to folkeslag levde tilsynelatende i adskilte bygdelag. I vikingtid ser det ut til å ha vært en likeverdighet mellom nordmenn og samer. De var avhengige av hverandre i varebytte og viktige i høvdingenes redistributive system, og de hadde liknende religioner. Ved rikssamlingen kom høvdingemakt og redistributivt system bort og nordmenn trengte inn i samiske områder. Innføring av kristendommen rundt år 1000 blant nordmennene førte til forskjell i religion mellom folkegruppene og det ble skapt et større skille mellom dem (Solli 2002: 190, 193, Holberg & Hutchinson 2009: 146, 171, 176).

Pestepidemiene fra midt på 1300-tallet og utover til 1500 reduserte en tidligere ekspanderende norsk befolkning og kan ha gitt bedre plass til samer. Fra omkring 1500 er det opplysninger om bofaste sjøsamer i Salten og fra 1600-tallet opptrer begrepet finneodel, der samiske brukere satt på gårdene uten å betale noen avgift, nærmest som norske odelsbønder. Dette forekom i Folda og Beiarn, men er ikke dokumentert for Bodø (Hansen, 2008). Hansen (2008:52) fant at i det skriftlige kildematerialet ble gårdsbosatte samer borte etter 1740-åra i Salten sør for Sørfold. Fra omkring 1600 registreres reindriftssamer fra øst, Sverige, i norske kystfjell om sommeren og reindriftssamer som bare oppholder seg vest for Kjølén fins i Saltdal og Misvær. En voksende norsk befolkning trenger sjøsamene tilbake, eller de inngikk i norsk kultur. En tredje gruppe, veidesamer, beskrives fra 1500-tallet og igjen rundt 1700. De fortsatte jakt- og fangsttradisjonen, i kombinasjon med fiske og kunne ha noen reinsdyr og litt

småfé. De var delvis bofaste, men skiftet bosted etter som ressursene på stedet ble brukt opp (Holberg & Hutchinson 2009:261-265, 305-308).

Holberg & Hutchinson (2009:348) skriver fra begynnelsen av 1700-tallet at ”I hele straumområdet (Saltstraumen) og langt nord på Tverrlandet lå samer og nordmenn tett sammen, likevel slik at samene holdt til i utmarka og i utkanten av gårdssamfunnene”. Deler av den samiske befolkningen hadde opp til denne tid holdt på sin gamle polyteistiske religion, men nå ble det gjort et framstøt fra myndighetene for å få alle samer kristnet og knyttet tettere til det norske samfunnet. En kongelig befaling fra København i 1707 bestemte bygging av kirker og skoler for samene i «*Finnmarken og Norderlandene*» og tilsetting av misjonærer og lærere (sameskolemestere). Presten Thomas von Westen ble leder av Missions Collegium fra 1716 med sete i Trondheim. Sameskolen var først omgangsskole og skolemesteren reist rundt, og sameskolemesterne skulle være innfødte samer (referert av Knut Moe 1961: 461). Von Westen kom nordover til Salten fra Trondheim første gang i 1716. Han satte en mann fra Gildeskål, Martinus Noræus, til å undervise samene i Sør-Salten. En «misjonarius» skulle veilede og ha oppsyn med sameskolemestrene. Den første her var Jens Kildal, von Westens medarbeider, senere Ole Meldal, sogneprest i Bodø. Von Westen var tilbake i Bodø i 1722 og samlet samene til gudstjeneste. Flere ble redde og rømte til fjells, men ble hentet ned. Blant disse var en mann som var en stor Naid – trollmann. Han forklarte von Westen om figurene på runebomma og hvordan han brukte disse til å spå været og finne reinsdyr, og om seifisket mellom Vågøya og Landego (Moe 1961: 462). Det siste tyder på at han bodd på nordsida av Bodøhalvøya. Samenes gamle religion var tydeligvis ennå levende blant noen.

Konfliktene med Sverige og Danmark-Norge og senere norsk nasjonsbygging fra 1814, gjorde at myndighetene ønsket samene over i den norske kulturen for å sikre seg deres lojalitet. En fornorskingsperiode for både språk og kultur varte helt fram til 1960-tallet. Voksende krav til pengeøkonomi og levestandard gjorde det vanskelig å finne utkomme i det tradisjonelle samiske miljøet. Samiske ungdom tok arbeid på norske arbeidsplasser og gikk etter hvert inn i norsk kultur og etnisitet. Allerede midt på 1800-tallet skal sogneprest Steen i Bodin ha uttalt at etterkommere på samiske markaplasser ikke lenger ville vedkjenne seg at de var samer (Gudbrandson 1987: 64). Denne tendensen tiltok gjennom de neste 100 år.

Barth (1969: 10) hevder at opprettholdelse av etniske forskjeller ikke er avhengig av fravær av sosialt samkvem og akseptering mellom ulike grupper. Det synes som om de etniske gruppene samer og norrøne folk / nordmenn har bodd i samme område i århundrer og hatt

samkvem, men likevel opprettholdt forskjellig etnisitet. Nettopp kulturell kontakt og overgang av folk mellom etniske grupper, kan være et insitament for å opprettholde etniske forskjeller.

Hansen & Evjen (2008: 17) skriver om betegnelse på samiske folk i Nordland og refererer til kategorier av samer etter næring og bosted i flere undergrupper: *Finn* er den gamle, norrøne betegnelsen. Fra 1500-tallet ble den etter hvert en vanlig betegnelse på stasjonær kystsamisk befolkning. Enten som fast bosetning på gårder, eller en årviss flytting mellom faste vinterboplasser og sommerboplasser lengre inn i fjordene, sommerseter. *Lapp* synes fra middelalderen å ha et østlig opphav og ble bruk i det som er dagens Finland og i Sverige, og kan ha oppstått i flerspråklige miljø i Nordvest-Russland ved handel i vikingtida. *Lapp* / *lappar* er den vanlige betegnelsen på samer i svensk administrasjon fra 1500-tallet. *Sámpi* / *sáme* finnes i alle samiske dialekter og beskriver både det samiske boområdet og folket. Samer bruker forskjellige samiske betegnelser på hverandre, for eksempel etter stedstilhørighet. Schnitler bruker noen andre betegnelser, som bygdelapper og lappfinner (Mordt 2008). Noen av hans betegnelser kunne være politisk motivert for å sikre norsk territorium i grenseområdene.

VALNESVASSOMRÅDET

Naturforhold, ferdselsveier og naboskap

Valnesvassgrenda ligger sør i nåværende Bodø kommune og grenser til Beiarn i sør og Gildeskål i sørvest. Gårdene ligger med Valnesvatn eller litt oppe fra vatnet i mindre dalfører. Valnesvatn ligger bare vel 100m over havet og de øverste gårdene på omkring 200m.o.h., men likevel har området preg av å være ei fjellbygd. Snøen ligger lenger utover våren og klimaet er noe kaldere enn nede ved sjøen, selv om gode sommerdager kan være varmere her. Vatnet har en god bestand av ørret med fin kvalitet. I området er det også flere småvatn med ørret. Liene og dalene har rype og hare, og fjellene i sør var kjent som gode jaktområder, der ryper fra innlandet trakk ned i store flokker seinhøstes og om vinteren. Røyskatt, rødrev og otter ble fanget for salg av pels. Der gårdene ble ryddet er det små områder med dyrkbar jord, vesentlig moldblanda sandjord. Liene og dalene har bjørkeskog og en del furuskog som egner seg til tømmer.

Fra nordøstre hjørnet av vatnet er det omlag 1,5 km vei ned til sjøen, langs Valneselva som renner ut fra vatnet. I tidligere tider reiste folk på handel med båt østover gjennom Sundstraumen til handelssteder ved Saltstraumen, eller vestover gjennom Ytter-Sundan til de

gamle handelsstedene i Snekkvika og Ersvika på Straumøya, og senere til Skånland. Fortsatte en videre nordover over Salten kom en til Bodøsjøen og Bodøgård. En handelsvei gikk også vestover gjennom Fløttskar og Lappskar, ned Ertenvågdaalen til Ertenvåg og Nygård ved Nordfjorden, innseglinga til Beiarn. Ferdseleu var problematisk vår og høst når isen var dårlig og vatnet «låg i ufør». Det var tyngre og lengre å komme fram over land uten kjørbar vei.

De tilgrensende eldre gårdene ved sjøen er Fjell og Åselid i nordøst, Valnes og Gjælen i nord og Skånland i nordvest, alle i Bodø kommune. I Gildeskål i vest ligger fra nord, gårdene i Okslia og plassen Okslifjell (begge nå fraflyttet), Ertenvåg, Nygård og Saura. Like over kommunegrensa i sør til Beiarn, ligger fjellgårdene Sandmoen og Birkeli eller Krokli. Disse gårdene dannet et sosialt samfunn med Valnesvassgrenda. Videre sørover ned til Beiarfjorden ligger nærmest gårdene Åg og Eggsvika. Øst for fjellene, Fjellfjell og Falkflaug-, Åselidtundene, legger en parallell bygd, Børvatn, som grenser mot Børelva i botn av Elvfjorden, og videre østover Hongdaalen. (Se vedlagte kart).

Siden både elva fra vatnet og vatnet har navn etter den gamle gården Valnes, er det nærliggende å tro at dette indre området har vært en del av gården Valnes, men ingen historiske kilde viser at Valnesvass-området har tilhørt Valnes, eller noen av de andre tilgrensende gårdene ved sjøen. I Gudbrandson (2001: 12) mener Magne Bruun at Valnesmarka nok var en eldre betegnelse på området. «En kunne snakke både om en valnesmarking og en valnesvatning, det siste var det vanlige i seinere tid».

SITUASJONBESKRIVELSE FRA MIDTEN AV 1700-ÅRA

Tidlig bosetting

Manntallet fra 1701 nevner ingen gårder eller oppsittere med Valnesvatn, selv om de fleste gårdene i Sundan var med (Digitalarkivet). I forbindelse med grenseundersøkelsene mot Sverige, var major Peter Schnitler i Salten i 1743. Som svar på 43 spørsmål stilt fra Dansk Kanselli i København, gir han en grundig beskrivelse av området, både om folk, natur og næringsveier. I den geografiske beskrivelsen nevnes *Sundan*, *Sund-Straumen*, *gaarden Skaanland*, i forbindelse med innløpet til Beiarn, *Elvfiorden* og *Bør-Elven*. På kartet som fulgte beskrivelsen, er også Hongdal nevnt, og Børvatn er tegnet inn, men ikke navnsatt. Valnesvatn er ikke nevnt i beskrivelsen og ikke tegnet inn på kartet. Schnitler har tydelig satt seg godt inn i forholdene i det aktuelle området, men hverken geografi eller folk i forbindelse med Valnesvatn ble nevnt i 1743 (Monssen 1994: 2, Mordt 2008: fra s. 155).

I kirkeboka fins det oppteignelser om et par fra Valnesmarka som blir gift i januar 1722, og om en dom i 1739 mot Jo Persson Lapp fra "Met Walnes Watne" (Gudbrandson, 1974). De første opplysninger om folk på bruk med Valnesvatn finnes i en rapport fra 1749. "Foged" i Salten N. Myhre og lensmann Søyren Johanssen med takstasjonnmenn, takserte nyrydninger i Kongens allmenning med Valnesvatn. De startet i nord ved første gård fra sjøen, Nordvika, og gikk langs nordsida av vatnet, videre vestover over nåværende grense til Beiarn og tok til slutt sørsida av vatnet (Moe 1961: 180-181, Gudbrandson 2001: 1341-1448). I *Nordvika* finner de en bruker, Mogens (Mons) Olsson, som bruker to små rydninger. Mons blir kalt første rydningsmann. Bruket hadde fjøs, låve, høysjåg og stabbur av tømmer, men brukerfamilien bor sjøl i gamle. Blant buskapen er også en hest. Moe (1961: 180) mener det trolig har vært to oppsittere her tidligere, mens Gudbrandson (2001: 1431) mener at brukeren har ryddet to adskilte teiger. Moe (l.c.) begrunner sin mening om at Mons ikke er første oppsitter, med at han blir ilagt skatt og må årlig svare 2 pd. i skatt og 12 m i leiding. På *Frostmoen* midt på nordsida av vatnet, var det gård med to oppsittere. Jakob Monsson, blir sagt å være den som først oppryddet plassen. Naboen Tomas Pålsson var død året før og enka Karen Andresdotter dreiv bruket (Gudbrandson 2001: 1405). Her var det også bygd uthus av tømmer, mens brukerne sjøl bor i gamle. Brukene har hest. I *Sørvika* i sørvestenden av vatnet og ved elva som kommer sør fra Beiarn-grensa, var det en oppsitter, men navnet blir ikke oppgitt. Som på de to foregående brukene var uthusene av tømmer, mens folket bor i gamle, og dette bruket hadde også hest. Trolig var Lussi Andersdatter en av dem som bodde tidlig i Sørvika. Når hun er fadder i 1747, heter det at hun bor i Osen (Gudbrandson 2001: 1371). Sørvikosen var senere et kjent navn, og den mest markante elveos i Valnesvatn.

I *Isvik* var det en oppsitter som bodde i gamle og hadde uthus av tømmer. Han hadde bare ei ku og ikke hest. Nabobruket *Urskar* har en oppsitter og uthus av tømmer, mens folket bor i gamle. Her var det tre kyr, men heller ikke her hest. Disse to brukene ligger litt ovafor Valnesvatn med to små vatn mellom seg. Alle bruk som er nevnt, hadde småfé, geiter og sauer, og det så ut som det ble satset mest på disse. Hvert bruk hadde fra 15 til 30 vinterføra dyr skriver Moe (1961: 181).

Brukene i *Falkflaug* ble ikke besøkt av takstmennene. Disse brukene ligger sørøst i grenda og lengst opp fra Valnesvatn, oppfor et mindre vatn. Fogden kan ha ment at disse rydningene var for vanskelig tilgjengelig, men det er ikke langt over lia når en først er i Urskar. Det er mulig at det ikke var rydninger her i 1749, eller at rydningsarbeidet nylig var startet. Men det var nok folk her, kirkeboka i Bodø (Gudbrandson 2001: 1341-1344) gir opplysninger om at en

Berit Olsdatter bor i Falkflauglia i 1749 og en *Einar Ånsson* fra Ørnlia og *Gunnel Olsdotter* fra Soløyvatn bor i Falkflauglia trolig fra ca. 1745 til 1757 (Einar dør her) og i 1762 (Gunnel ved ekstraskatten). *Ørnlia* nordøst med Valnesvatn og *Vasshau / Forsbakken* like nord for vatnet, blir også nevnt som bosteder og rydninger (Gudbrandson 2001: 1344, Falkflaug 1994: 3). Disse lokalitetene ligger på grunnen til gården Skolmoen, som har grense mot Falkflaug. Begge lokalitetene har svært lite jord og kan i beste fall bare ha gitt fôr til noen få småfé. I naboområdet like sør for dagens grense til Beiarn, finner takstmennene i 1749 gården Sandmoen. Her var det to oppsittere der den ene var norsk, og folket her bor i tømra stuer. På begge brukene var det hest.

Sameskolen på Skolmoen

Mellom sjøen og Valnesvatn ligger gården som fikk navnet *Skolmoen*. Magne Bruun (i Gudbrandson 2001: 12) sier; «Også Skolmoen lenger sør ble regnet til Valnes, trass i at gården rakk fram til Valnesvatnet og fra først av hadde samisk bosetning. Bebyggelsen på Skolmoen lå nemlig nord for Vasshau, som ble regnet som dele mellom Valnes og Valnesvassgrenda». Gudbrandson (2001: 1325) mener det var en finnerydning, med navnet Torsbakken. Etter kirkeboka i Bodø, 25. mars 1749, ble oppsitteren her skrevet til *Torsbak*, men 4. februar samme år ble *Skole=moe* brukt som gårdsnavn. Falkflaug (1994:1) tolker navnet til *Forsbak*, og mener at det var en rydning på toppen av denne nær Vasshau. Forsbakken var i seinere år navnet på veistrekningen opp på sida av Valnesforsen, med Skolmoen i botn av denne. Ved takseringen i 1749 var det oppført et sameskolehus og sameskolemester Åmund Eiesson fra Skarmoen på Innstranda var beordret til å bosette seg i skolehuset. Fogden gir skolemesteren tilsagn om bygging av jord og tillatelse til å bygge eget hus. Gudbrandson (2001: 1325) opplyser at Åmund Eiesson var sønnesønn av første rydningsmann på Skarmoen, og sønn av sameskoleholderen Eies Åmundsson.

Når fast sameskole ble opprettet på Skolmoen framgår ikke av kildene, men trolig var skolehuset nylig bygd ved takseringen i 1749. Skolmoen hadde eiendom i nordøstre del Valnesvatn og grenset til Falkflaug, og det kan se ut som om gården kulturelt hørte mer til det samiske miljøet med Valnesvatn, enn til det norske miljøet på gårdene i Ytter-Sundan. Her var sameskolen og på gårdens grunn ved sjøen hadde beboerne med Valnesvatn alt midt på 1700-tallet sine naust og sjysjåger, ”me' Sjågan”. Denne tradisjonen var i hevd så lenge det bodde folk rundt vatnet. Ekstraskatten i 1762 regner også Skolmoen som et samisk bruk (Digitalarkivet. Skannet arkivmateriale Salten fogderi: 134).

Bakgrunn for samiske folk

Det er sparsomme opplysninger om opphavet til de første kjente innbyggerne som ble registrert med Valnesvatn i 1749. Kildene viser ikke hvor det første ekteparet i Nordvika kom fra, men konas andre mann kom trolig fra Gildeskål og de flyttet senere begge til Sandhornet i Gildeskål. Sønnen fra første ekteskap gifter seg med en enke fra Nord-Troålia i Beiarn. For de to ekteparene på Frostmoen var mannen på øvre og trolig eldste bruk, antagelig fra bygda. I Gårds- og slektshistorie for Nordstranda sier Gudbrandson (1983: 151) om naboen, Tomas Pålsson, at han sjøl eller familien hans, trolig var kommet fra Sverige, uten at det grunngis nærmere. Senere sier Gudbrandson (2001: 1405) at Tomas trolig var svoger til nabokona i hennes tidligere ekteskap, at de før var tilskrevet Skånlandsmarka, Bodø, og at Tomas også hadde hatt tilhold i Øverdalen, Skjerstad. Kona hans kom fra Vester-Børliia, Bodø. Hun flyttet i sine eldre dager til Stordalen, Nordstranda, Bodø. Det er ikke oppgitt hvem som bodde i Sørvika i 1749, men tre år senere kommer paret Jo Monsson fra Israelsbakk, Beiarn og Bottel Olsdatter, Vester-Børliia, Bodø. Første rydningsmann i Isvika ble sagt å være Anders Olsson fra Vester-Børliia, Bodin. Enger Åmundsdatter, som er fadder i 1744, er tilknyttet Isvika, og flytter senere til en datter i Hongdalen. I Urskar er Anders Pålsson fra ukjent sted, sagt å være første rydningsmann. Han drukner i 1777 på Salten på vei til bygdetinget (Gudbrandson 2001: 1365). Hans første kone Magret Nilsson var kanskje fra Valnesvatn, mens den andre kona trolig var fra Beiarn.

I Bodø kirkebok skriver prost Nicolaj Cristian Friis i 1744 at «Einer Aanens: Valnesv:» døper sitt barn Anders. Barnet får faddere fra *Børvand* og *Hegmovand*, samt tre fra *Valnesvand* (Digitalarkivet). *Einer* kaller Gudbrandson (2001: 1344) Einar Ånsson og han knyttes først til Ørnliia og seinere til bruket Ner-Falkflaug. De tre fadderne fra Valnesvatn er de to tidlige oppsitterne på Frostmoen og Inger/ Enger i Isvika. Kona i Ner-Falkflaug kom trolig fra Soløyvatn, Innstranda, Bodø. I Øver-Falkflauger er første kjente bruker, Ån Pålsson, fra ukjent sted, mens kona kommer fra nabolaget, Sandmoen i Beiarn.

Ved behandling av samiske bruk i Sørfjorden, Nordstranda, sier Gudbrandson (1983: 151) at samene her kan ha kommet fra Sverige, ”som de første samene i Valnesvatngrenda”, eller de kan ha bodd i generasjoner i Tysfjord eller Folda. Bruket Nerverelva i Sørfjorden ble først matrikulert under Folda og Gudbrandson (l.c.: 126), mener at grunnen var folket hadde hatt mest samkvem mot Folda. Gudbrandson (1987: 64) mener også at spor peker mot Sverige for samer i Hongdalen og Børrvassgrenda. Mons Mortensson dør i 1776 i Hongdalen, 90 år gammel og presten skriver at han var fødd i Sverige. Et skifte i Troålia, Beiarn, viste at Tomas

Anderson i Børliia og Karen Andersdotter, Falkflaug (Gudbrandson, 2001: 1406) hadde slektsbakgrunn i Arjeplog, Sverige.

UTVIKLING FRAM TIL OMKRING 1850

Samisk tid

I den kjente samiske perioden fra 1740-tallet til omkring 1850, er det 64 personer tilknyttet gårdene med Valnesvatn en får opplysninger om hvor de kommer fra. Mange av disse ble i perioden født i bygda, 47 prosent. Flest innvandrere kom det fra Beiarn, vel 20 prosent, inkludert to personer fra nabogården Sandmo. Dernest kom 11 prosent fra nabobygda i øst, Børvatn, og én person fra Hongdalen litt lenger øst. Nær 8 prosent fra Sundan og Saltstraumen, og vel 6 prosent fra Skjerstad, som da omfattet Fauske kommune. To kom fra Innstranda, ellers kom det enkelt personer fra Gildeskål og Saltdal. I kildene finnes det opplysninger om 71 personer som forlot bygda i perioden, død eller levende. Hele 69 prosent døde på gårdene her. Flest personer flyttet til Gildeskål og Nordstranda, omlag 8,5 prosent til hvert område, og vel 5,5 prosent til Sundan-Saltstraumen. Tre personer flytter til Hongdalen, én til Talvik, Finnmark, og to trolig til Sverige. De siste var et par beskrevet som «svensk-lapper», og hadde i perioden bodd i Breivika i Beiarn, Isvika og Falkflaug, men mannen oppga å være fødd på Frostmoen. Etter dette ser befolkningen med Valnesvatn ut til å ha vært relativt stabil i perioden, selv om det også forekom noe flytting mellom gårdene. En trend var at de som flyttet inn kom fra innlandsområder og de som reiste ut valgte kystområder. Ved registreringen av rydninger i 1749 gir ikke de brukte kilder noen betegnelse på folkene som bor der, men Moe (1961: 181) sier «At det var en samergrend, vet vi sikkert». Han begrunner dette med opprettelse av sameskolen på Skolmoen. Manntallet i forbindelse med ekstraskatten i 1762 har en egen oppstilling av de samiske gårdene i Bodø fjerding under hovedoverskriften *Skoug Lapper* (Digitalarkivet. Skannet arkivmateriale Salten fogderi: 134), og her er brukene med Valnesvatn tatt med. Manntallet i 1762 nevnte også *Fjellappen* Nils Olsson og kvinne som foreldre i Urskar (Gudbrandson 2001: 1371). Militærmanntallet i 1810 beskriver Anders i Sørvika som en «nokså Dugelig og Anseelig *Lapp*», mens Per Andersson som oppga at han var født på Frostmoen, men ble betegnet som «*svensk lapp*» og da bodde i Falkflaug, fikk betegnelsen «*Liden og frisk Lap Find*». I 1811 får Anders karakteristikken «udmærket *Buefind*», og i 1812 var han «Frisk og dugelig *Buefind*». Samme karakter fikk Jakob Anderson på Fostmoen i 1811 og Åmund i Nordvika i 1813 (Gudbrandson 2001: 1420, 1444).

Samfunn av samiske folk

At det var flere samiske gårder i Bodø fjerding viser manntallet satt opp ved ekstraskatten i 1762. Her regnes det opp gårdene; *Inder Soløen, Tusvandet, Hyndstadlie, Stegtinden, Hegvandet, Scholemoen, Falchflauet, Urschar, Isvigen, Sørvig, Frostmoe, Børлие, Hongdahl, Misten og Nordvik* (Digitalarkivet. Skannet arkivmateriale Salten fogderi: 134). De største grendene var Valnesvassbygda, Innstranda med Soløyvatn, Børvatn-området og den nordlige delen av Nordstranda mot Mistfjorden. Gårdene med Valnesvatn inngikk i et nært kontaktnett mellom de samiske folk i fjerdingen. Dette framgår av foran referert inn- og utflytting, giftemål og fadderskap, samt i skifter. I den første tids ser det ut til å være mye kontakt med nabogrenda Børvatn. Likedan med Nordstranda. Det var eksempler på at folk flyttet fram og tilbake mellom Valnesvatn og området mot Mistfjorden. Ola Olsson kom fra Ner-Mosti, Innstranda, giftet seg i 1751 på Frostmoen og var bruker her noen år. Han flyttet så med familien til Nordstranda, og slo seg ned under Steigtinden (Gudbrandson 2001: 1405). Hans svigermor Karen, først gift med Børvatn, og enke etter Tomas Pålsson, Frostmoen, flyttet med sønnen Ola Tomasson til nabogården Stordalen og blir kalt første oppsitter her (Gudbrandson 1983: 151). Etter å ha vært kårkall på Frostmoen i 11 år, giftet Anders Olsson seg i 1788, neste 70 år gammel, med en yngre enke i Neverelva, Sørfjorden, overtok bruket hennes og fikk flere barn (Gudbrandson 2001: 1406). Sønn Ola Andersson kom tilbake og giftet seg med enka Andrea Andersdatter, født i Ner-Hongdalen, og ble bruker på Frostmoen.

Innflytting og giftemål viser også god kontakt med Beiar-bygda og Skjerstad. Kontakt til Arjeplog-området i Sverige er dokumentert, men ser ikke ut til å ha vært omfattende. Ved en arvetvist i Troålia, Beiarn, i 1778 la Åmund Jørnsson og kona Karen Andersdatter, Ner-Falkflaug, fram en seddel fra sognepresten i Arjeplog (Gudbrandson, 2001: 1406).

Verdi- og skyldsetting av brukene

Hva takseringen av rydningene i 1749 direkte førte til, er ikke klart fra de kildene som er brukt. Det opplyses at oppsitteren i Nordvika blir ilagt «skatt og leiding» ved første besøk, men om andre også ble skattlagt og om alle måtte begynne å betale bygsel for brukene sine framgår ikke. Anders Olsson fikk i 1756 tinglyst bevilgningsseddel finnerydningsspassen Frostmoen, men dette var den eneste før 1776 (Gudbrandson 2001: 1405). Gudbrandson (2001: 1387) refererer at ekstraskatten i 1762 kunne folk med Valnesvatn jamt over betale, slik at da var oppsitterne her kommet inn i skattemanntall.

Skyldsetting av brukene med Valnesvatn ble først foretatt sommeren 1776 av lensmann Jakob Mortensson, Elstad. Høgest skyld fikk brukene i Nordvika, 1 pund (pd), og på Frostmoen, der

de to bruk samlet fikk 1 pd og 16 mark (m) og hvert av Frostmo-brukene fikk verdien 20 m. De andre bruk ble rangert slik; Sørvika og Urskar 12 m hver, Ner- og Øver-Falkflaug fikk henholdsvis 12 og 8 m, og Isvika 8 m (Gudbrandson 2001: 1344-1441). Det er tydelig at dette blir ansett for å være små enheter med dårlig produksjonsgrunnlag. De nærmeste matrikkelgårdene ved sjøen eid av Kronen, Fjell, Åselid og Skånland, hadde i 1744 til sammenligning skyld på henholdsvis 1 våg 1 pd 12 m, 1 våg, og 1 våg 1pd (Moe 1961: 177).

Skyldsettingene blir lyst på tinget tre år seinere, i 1779. Alle rydningene blir tilkjent Kronen da de ansees for å ligge i Kongens allmenning. De daværende brukere møtte og opplyste omtrent hvor mange år det var siden de enkelte bruk ble tatt under rydning. Etter disse opplysningene skulle brukene hvert «tatt under rydning» omtrent slik: Nordvika 1740, Frostmoen 1740, Sørvika 1720, Isvika 1750, Urskar 1720, og Falkflaug 1730 (Gudbrandson 2001: 1344-1434). Dette stemmer dårlig med det som ble registrert under takseringa i 1749, i hvert fall for Nordvika og Frostmoen, de brukene som tilsynelatende var best utbygd. Det spørs hva oppsitterne la i «tatt under rydning». Gårdene må ha vært etablert som bosteder tidligere, men en større satsing på nydyrking og jordbruk kan ha skjedd rundt 1740.

Salg av bruk til private

Første salg av eiendommer fra Kronen til private skjedde allerede rundt 1792, da sorenskriver Eiler Hagerup Rosenwinge har fått kjøpt *Nordvika*. Like etter i 1793, selges gården videre til det «norske» ekteparet Jans Persson og Engborg Leth Sveinsdotter. De har tidligere bodd i Heggmoen og Vatn, og flytter hit. Etter at Jans dør i 1797, flytter resten av familien til Gjælen. De beholder eiendommen og leier gården igjen til et samisk par. Gudbrandsdølen Hans Tostensson får kjøpe nedre bruk på *Frostmoen* i 1844, etter at siste samiske leier dør samme år. Etter åtte år flytter han med familie til Beiarn og selger til ranværingparet Kresten Øystensson og Beret Bang Tomasdotter. Kresten selger i 1872 videre i Jens C. Kock, Bodø, men fortsetter som bruker. Også øvre bruk på *Frostmoen* kjøpes av Kock fra Staten i 1872, etter at sønn i siste samefamilie flytter til Finnmark. Kock håper å finne mineraler og starte gruvedrift i området. Hans Carl Lindblom, en ellers ukjent svenske, får kongeskjøte på *Sørvika* i 1873, men selger året etter til en annen svenske Carl Freding og hans svoger, ranværingen Ole Eliasson, og gården har blitt i disse slektene fram til i dag.

I 1800 auksjonerer myndighetene *Isvika* som ledig. Kjøper blir jekteskipper Per Jakobsson Lind, Straum, som bygsler bruket til en samefamilie. *Urskar* blir solgt med Kongeskjøte i 1845 til sameenka Marta Andersdotter, som bruker får hun kjøpe til en gunstig pris. Like etter selger hun for samme beløp til paret fra Beiarn, Hans Olsson og Elen Danelsdotter. Per

Jakobsson Lind får Kongeskjøte også på *Ner-Falkflaug* i 1810 og bygsler bruket til samisk familie. 12 år senere selger Lind til samens Anders Larsson, Ytter-Tuv. Staten selger *Øver-Falkflaug* i 1845 til Jeremias Jonsson, Ytter-Vikan, Innstranda. Jeremias har noe tidligere også overtatt *Ner-Falkflaug*, og selger hele gården året etter til Elias Nilsson, Mo i Rana, som bosetter seg her.

Jordbruk

Opplysningene fra taksering, skyldsetting og skifter i siste halvdel av 1700-tallet, viser at alle brukene hadde melkekyr (Gudbrandson, 2001). Allerede da er det tre kyr på flere av brukene og alle, kanskje unntatt Isvika, har hest før 1800. I tillegg har alle i perioden noen småfé, sauer og geiter, 5 til 10 på hvert bruk ser det ut til. En raritet er at et skifte fra Frostmoen i 1800 omtaler et «svinehus» (Gudbrandson 2001: 1420). Oppdrett av gris var sjelden i bygda også i nyere tid.

Et skifte fra 1797 sier at Nordvika da hadde en utsæd på 3 tønner korn, et utrolig stort åkerareal (ca. 25-30 dekar) i forhold til senere opplysninger fra bygda. Ved jordavgift fra 1802, kommer de første opplysningene om kornavling. Frostmoen og Sørvika oppgis å ha god kornavling, mens det er ingen kornavling for Isvika, Urskar og Falkflaug. Opplysningene om utsæd og avling av korn spriker imidlertid mye i registreringene fra første halvdel av 1800-tallet, men det er naturlig at brukene på nordsida som lå nærmest vatnet, hadde best forhold og at brukene på sørsida som lå høyere opp, hadde vanskeligere forhold for modning av korn. Mest vanlig var en utsæd på en halv til én tønne korn, med en avling på to til fire fold (antall ganger av utsæden som høstes). Fra Schnitlers beskrivelse fra Salten i 1743 (Mordt 2008: 195) opplyses det at kornarten vesentlig var bygg, noen ganger blandet med havre. Selv om kornavlingene som ble høstet var små, var brukerne tidlig ut med å anlegge mølner for å male kornet til mel. Alt fra skifte i Sørvika i 1770 og på Frostmoen i 1800, framgår det at møllebruk var bygd her. Nå kunne mølnene også brukes til å male innkjøpt korn.

En matrikkelkommisjon var i arbeid i 1820 og en ny matrikkel ble oppsatt i 1838. Her får brukene i bygda en mer lik verdisetting enn i 1776. Opplysningene som finnes i de brukte kilder, varierer mye fra tilfelle til tilfelle, både når det gjelder husdyrhold og åkerareal. Det er vanskelig å se en klar utviklingstrend i jordbruket. Dette kan skyldes at brukene var godt etablert allerede i 1749 etter en periode med nyrydning i åra før. Det faktum at området hadde små jordreserver, gjorde det også vanskelig med videre nydyrking og en økning av produksjonsgrunnlaget.

Fiske

Sjødrift fins det spinklere opplysninger om, da slike data ikke framkommer i skyldsetting og matrikler. Det er bare skiftene som gir opplysninger om dette, og skiftene er mer tilfeldig referert i de brukte kilder. Bruk av sjøen synes imidlertid å ha vært like viktig som bruk av jord og skog. Allerede året før taksering av brukene, i 1748, viser et skifte at Tomas Pålsson på Frostmoen hadde båt og sildgarn. I Nordvika eide Mons Olsson, «første rydningsmann», en seksring og part i ei seinot i 1752. Ved skiftet etter Anders Pålsson i Urskar som kullseilte og drukna på Salten i 1777, vises det for første gang at samene i bygda hadde sjøhus. Anders hadde sjøsjå og seksring. Sønnen i Nordvika, Pål Monso', hadde før 1785 skaffet seg åttringnaust, seksring med segl, garn og line. Også fra Sørvika viser to skifter, i 1789 og 1802 at Anders Andersson har skaffet seg naust, seksring og senere liten åttring, garn- og linebruk, kveiteskottel og steinbitjern. Naboene på Frostmoen hadde før 1790 fått naust og sjysjå, seksringer, seksrønmingsbåt, stort bruk av torske- og sildegarn, og del i seinot. Når Anders Jakobsson på Frostmoen dør i 1802, opplyses det i skiftet at han hadde nyhogde bord til båt (Gudbrandson 2001: 1420). Dette viser at samene her også var båtbyggere. I tillegg til båter og bruk ved sjøen, viser skiftene at oppsitterne hadde naust, båter og garn til bruk i vatnet.

Skole

Sameskolen på Skolmoen var trolig etablert like før 1749, og det er rimelig at ungene i Valnesvassbygda fikk undervisning her. Hvilke andre samiske barn som sognet til denne skolen er ikke kjent (Falkflaug 1994: 1). I første tid etter organisering av sameskolen skulle undervisningen foregå på samisk, men om dette ennå var tilfelle i den tida skolen på Skolmoen var i drift er usikkert. Jo Olsson blir kalt skoleholder når han i 1831 gifter seg med ei datter i Nordvika, Maren Åmundsdatter. De bor da på gården, men flytter året etter til Børelva. Da Jo dør på Rangset i 1835 kalles han «av død skolemester» (Gudbrandson 2001: 1448). Etter Egil Åreide (Moe 1961: 424) var Jo eller John Olsen, omgående skoleholder og hadde distrikt helt fra Valnesvatnet til Løding, Tverlandet, et av tre skoledistrikt i kommunen. Fra 1829 ble dette distriktet delt og gårdene med Valnesvatn ble organisert som rode 3 i «Sundene distrikt», mens Skolmoen ble satt i rode 2 med gårdene ved sjøen. Dette tyder på at sameskolen på Skolmoen var opphørt en tid før 1829 og at samiske barn kanskje var tatt med i omgangsskolen da denne ble organisert i kommunen en gang mellom 1775 og 1780.

En oversikt fra 1858 av lærer Peder A. Johnsen, viser at det var 15 skolepliktige barn i Valnesvassbygda. Av disse var fire fra samiske familier, to fra Nordvika og to fra Frostmoen. «Barneskolen ved Valnesvatnet» ble fra 1870 holdt på fast sted i leid stue i Urskar. I

elevlistene som da settes opp er det ikke lenger barn fra samiske folk (Falkflaug 1994: 4). Samiske folk med Valnesvatnet soknet til Bodø / Bodin kirke, men kirkene i Skjerstad og Beiarn ble også brukt.

SITUASJONSBESKRIVELSE FRA 1940-ÅRA

Gårder, eiendomsforhold og folk

I mellomkrigstida var Valnesvassgrendas glansperiode på hell. De store barnekullenes tid var forbi og de unge fant utkomme og bosted andre steder. Ungetallet gikk drastisk ned og skolen på Frostmoen som ble bygd i 1905, ble lagt ned i 1934 og de få skoleelevene som var igjen ble flyttet til Valnes skole. Likevel var det fortsatt full drift på nesten alle gårdene, bare Urskar var blitt fraflyttet og overtatt som «fritidseiendom». Selv om det nå var blitt vei fra sjøen til Vasshau i nordenden av vatnet, var kommunikasjonene fortsatt vanskelige. Det var ikke kjørevei til noen av gårdene som forbandt dem med hverandre eller med Valnes, der rutebåt holdt forbindelsen til Bodø. Dette var nok en hovedgrunn til av ynger folk så seg om etter andre bosteder. En annen var at det var voksende mulighet for lønnet arbeid andre steder.

Rundt 1940 var befolknings- og eiendomssituasjonen på gårdene i bygda som følger (Gudbrandson 2001 og personlig kunnskap):

Nordvika har ett bruk med bruker Hans Olsen fra Sørvika. Kona Josefina Hansen fra Urskar, døde i 1933. Hans driver sammen med sønnen Hans Nordvik. Eiendommen eies av Bodø Elektrisitetsverk og Hans er forpakter. *Nordvika* hadde to bruk fram til 1914 og salget til Bodø. Hans og Josefina hadde tre barn som da alle bodde heime. Datter Ester har mannen Henry Olsen fra Sørvika som bor her.

Frostmoen har nå tre bruk som deler innmark, slåtteteiger og skog i omtrent like deler. Hele eiendommen ble solgt til Bodø Elektrisitetsverk i 1915, slik at alle brukere er forpaktere. Brukene er Nerigården og Mettigården, de to gamle brukene, og det nyere bruket Moen. I Nerigården er Adolf Olsen Sørvik fra Sørvika bruker sammen med kona Helga Olsen fra Nordfolda. Paret har en mindreårig datter. Mettigården drives av Johan Pedersen Evjen fra Evjen i Beiarn og kona Aminda Iversen fra Alta. De har en datter Olaug som med sin mann Lyder Larsen fra nabobruket Moen, bor sammen med dem. På Moen var Kraolius Pedersen, bror til Johan, fra Evjen i Beiarn, gift med Oline Larsen fra Isvika, enka etter brukeren som bygde opp Moen, Lars Larsen fra Mettigården. Oline hadde til sammen 10 barn, men bare yngste datter bodde nå heime.

Sørvika har også tre bruk. Eierne her hadde gitt oppdemningsrett til Bodø Elektrisitetsverk, men hadde ikke solgt noen del av brukene og er alle sjøleiere. Nederste bruket, Volden, drives av Lind Olsen Sørvik, sønn her, gift med Anna Hansen fra Værøy. Hans mor bor sammen med dem. Linds far, Ole Eliassen fra Ramsgjel, Beiarn, var gift to ganger og hadde til sammen 18 barn. Tre av sønnene bor på andre bruk med Valnesvatn, ellers er de andre flyttet ut. På midtre bruket, Bakken, bor Gustav Freding, sønn her, og kona Hanna Lauritsen fra nabogården Samdmo, Beiarn. De har seks barn. Sønnen Einar kona og Ester Olsen fra nabobruket, med en liten sønn, og tre andre voksne, ugifte sønner bor nå heime. Øverste bruk, Solbakken, er bygd opp og drives av Albert Sørvik, fra nabobruket Volden, og kona Kristianna Marseliusen fra Evjen, Beiarn. De har to voksne sønner som er ugift og bor heime.

Isvika har bruker og eier Hans Larsen Isvik, sønn her, og kona Klara Freding fra Sørvika. De er eiere av bruket som ligger så høgt at det ikke ville bli berørt av en eventuell oppdemning av Valnesvatn. De hadde sju barn. Bare yngste sønn bor heime og var ugift. *Urskar* ble det første bruket som ble fraflyttet med Valnesvatn og har nå ingen fastboende. Siste bruker Olai Hansen Urskar solgte bruket i 1921 og flyttet til Mårnes, Gildeskål. Ny eier er Baard Hartvig Lund, kjøpmann i Sulitjelma, som har bruket som fritidseiendom. Jorda drives fortsatt av naboen i Isvika. *Falkflaug* har to bruk som begge eies av brukerne. I nedre gården, Myra, drev Sakeus Sakariassen og kona Jensine Karlsen fra Agnes, Beiarn. De hadde tre voksne barn, og en datter og sønnen Sigvart var heime. I øvergården bodde Kristian Olsen, fra Krokli, Beiarn, og Ane Jakobia Pedersen fra Hamarnes, Beiarn. De hadde seks voksne barn, bare yngste sønn Ivar var heime.

Utvikling av befolkning i «norsk tid»

Rundt 1940 hadde Valnesvassbygda vel 40 innbyggere. Dette var en total norsk befolkning med norsk kultur. Ingen av disse hadde noen av sine aner tilbake til den samiske befolkningen fra 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet. Når en tar hensyn til både far- og morslektene, og tar med innflyttere fra nabogårdene på Beiarn-sida, hadde vel halvparten av de voksne innbyggerne i 1940 bodd i bygda i to (23 %) og tre (31 %) generasjoner. 18 prosent hadde bodd i fire generasjoner, men ingen lengre. Det vi si at nesten 3/4 av de voksne innbyggerne var født i bygda, noe som viser et ganske stabilt bosettingsmønster i ei lita bygd. Av de 11 personene (28 %) som var første generasjons innbyggere, var det hele 9 kvinner som var kommet hit i ekteskap.

11 personer eller omtrent en fjerdedel av innbyggerne var i slutten av 60-åra eller eldre. I skoleåret 1940/-41 var det ingen barn her i skolepliktig alder og bare to barn under denne alder. Dette var mer en tilfeldighet i forhold til generasjonsskifte, kombinert med utflytting av befolkningsoverskudd, og viser ikke at bygda alt da var i fullt oppbrudd, som den ble 10-15 år seinere. For fra 1941 til 1955 ble det født 15 barn med Valnesvatn (Nordvika 1, Sørvika 4, Frostmoen 4, Falkfalug 6), men bare for fem av disse, alle i Falkflaug, ble foreldrene boende her til barna begynte på skolen. Flere av disse var flyttet fra bygda før 1950.

Fra 1840-åra til 1900 flyttet 38 voksne personer inn til de seks gårdene i Valnesvassbygda. Av disse kom omlag 1/3 fra Nord-Rana og en annen 1/3 fra Beiarn, og i tillegg tre personer fra nabogårdene sør for Beiarn-grensa. Folk fra Rana og Beiarn er vanskelig å skille helt, fordi noen av ranværingene oppholdt seg en tid i Beiarn og noen beiarnværingene kunne være gamle ranværingene. Fem personer kom fra nære gårder i Sundan og to var mer langveisfarende, en fra Lom i Gudbrandsdalen og en fra Uppsala, Sverige, begge menn som hadde funnet koner i Beiarn. Fra 1900 til omlag 1950 var det bare 15 innflyttere til bygda. Medregnet nabogården Sandmo, kom vel halvparten fra Beiarn, mens to var fra andre nabobygder. Det er et trekk at mennene nå finner koner mer langveis fra. De kommer fra Honningsvåg, Alta, Nordfold, Kjerringøy og Værøy. Alle innflyttere fra 1840-tallet ble regnet som "etnisk" norske.

Da nordmennene etterfulgte den samiske befolkningen i bygda fram til 1900, kom hovedtyngden fra nære kommuner i sør, Rana, Beiarn og Gildeskål, og resten hovedsaklig fra nabogrender i sognet. Etter 1900 kom også hoveddelen fra Beiarn, mens resten var mer spredt fra et større område i Nord-Norge.

Næringsveier i «norsk tid»

Rundt 1940 levde de fleste i bygda fortsatt av primærnæringene. Bruka ga mat til familiene i form av kjøtt, melk, poteter og litt grønnsaker. Korn fra egen avl til mat var omtrent helt borte, litt korn ble fortsatt dyrket og brukt som fôr til hester og høns. Noe kjøtt og ost ble solgt og ga inntekter. Men som inntektskilde var skogen viktigere, vedhogst og salg av ved var betydelig. Store deler av ytre Salten var trebar og bjørkeved var viktigste energikilde til koking og oppvarming. Litt «tobakspenger» fikk særlig ungguttene fra jakt og fra fiske etter ørret i vatnene. Sjøfiskeriene var likevel viktigste inntektskilde, der torskefiske i Lofoten og sildefiskeriene var de største. «Heimefiske» etter sei, uer, flyndre og kveite, var også betydelig. Når yrket til voksne menn oppgis, som i kirkebok og folketellinger, er det ved siden av gårdbruker, fisker som oftest forekommer, særlig for voksne heimeværende sønner.

Andre verdenskrig og særlig tida etter, førte til endringer i samfunnsstrukturen og store konsekvenser for Valnesvassbygda. Anlegg, industri og gjenoppbygging ga bedre muligheter for lønnet arbeid. Fiskeriene ble drevet med større båter og mer sentralisert. Dette medførte at valnesvatningene flyttet til mer sentrale steder, i første omgang til bygdene ved sjøen og seinere til byer og industristeder som Bodø, Glomfjord og Mo i Rana.

DISKUSJON

Bygdebøkene for Bodin er brukt som hovedkilde i dette arbeidet om Valnesvassbygda. Opplysninger er ikke så systematiske at en lett kan følge utviklingen på de enkelte bruk i bygda. Mer bruk av originalkilder kunne det kanskje gitt en bedre analyse av utviklingen. I analysen av folk er det tatt med bare ektefolk som var på gårdene som leiere eller eiere. Oversikt over barn som vokste opp og drog ut, ville kunne gitt bedre forståelse av endring i etnisitet, men dette var mer arbeidskrevende.

Gudbrandson (1983: 16, 2001: 1205) skriver om «den samiske innvandringa til området mellom 1724 og 1744», trolig fra Sverige. Det er imidlertid ikke dokumentert at det kom en innvandringsbølge fra Sverige da. På grunnlag av rapporten fra 1749 skriver Knut Moe (1961: 181); «En har følelsen av at det slett ikke er noen nybygd grend det her er tale om. Det er en gammel samebygd, som nå omsider blir skattlagt etter vanlige prinsipper. Før har de betalt den såkalte finneskatt, en skatt vi kjenner fra 800 årene her nord. At Valnesvatnet har vært så lenge bebygd, er dermed ikke sagt, men gammel er bebyggelsen». Det har ikke vært mulig å finne belegg for verken det en eller det andre i de brukte kilder, men i 1749 ser flere av bruka ut til å ha vært godt etablert, med en betydelig bygningsmasse, storfé og hester. I tillegg viser skiftene fra denne tida at også fiske i sjøen var godt etablert. Det framgår heller ikke om brukerne med Valnesvatn tidligere betalte finneskatt som Moe (l.c.) sier, eller om Moe mener at dette var vanlig i området. Brukeren i Nordvika blir straks ilagt årlig «skatt og leding», noe som tyder på lang brukstid. Kanskje har de første som ryddet her vært sjøsamer som flytter innover. Kildene tyder på kontakt med Folda via folk i Sørfjorden, Misten. Eller det kunne vært de diffuse veidesamer som slo seg ned og satset mer på jordbruk og fiske.

Hvorfor ble ikke gårdene med Valnesvatn registrert tidligere? Den første rydningen i nabobygda med Børvatn ble skyldsatt allerede i 1728 (Gudbrandson 2001: 1191). Finneodel kunne være et svar. Den er kjent for noen gårder i Beiarn og Skjerstad, men ikke i Bodø (Evjen 2007: 217). Deres levesett minner imidlertid mye om det Schnitler beskriver fra finneodelgårder på Helland, Sørfold (Hansen og Evjen 2008:22). Moe (1961: 181) refererer at

etter lov fra 1648 skulle nyrydningsmenn være skattefrie i sin livstid. Rydningsplassene kunne derfor være gamle før fogden tok bryet med å taksere dem.

I offentlige dokumenter er det tidlige folket med Valnesvatn beskrevet som skoglapper, lapp, svensklapp, lappfinn og bufinn. I de seinere tilfellene er det hovedsaklig bufinn som er brukt. Forskjellig betegnelse på samene med Valnesvatn, har trolig noe med endring over tid å gjøre, men betegnelse fjellapp, svensklapp og lappfinn, kan bety at disse hadde direkte kontakt med samer i reindrift østover til Arjeplog i Sverige. Fra Schnitlers beskrivelse av Saltdalen (Monssen 1994: 4) sies det om husdyrhold «Af Lapfinnene alleene Reens-dyr». Dette må bety at han bruker denne betegnelsen på reindriftssamer. Når det senere hovedsaklig brukes betegnelsen bufinn, må det bety at disse ble ansett som fastboende med Valnesvatn.

Da Kronen / Staten solgte brukene med Valnesvatn, var det i første omgang ofte til «pengefolk» som investerte i eiendommer. I seks av åtte tilfeller ser første salg ut til å være til investeringer. Bare i ett tilfelle selges det først til en samisk bruker og i et annet tilfelle til en norsk bruker. I de fleste tilfellene kom samiske familier inn igjen som leilendinger, slik at salg fra det offentlige til private ikke umiddelbart fører til endring i etnisitet. Salgene skjedde oftest i forbindelse med at brukene ble ledige, ved skifte av samiske leilendinger. Det ser ikke ut til at samiske bygglere på noen måte ble tvunget bort fra brukene. Fra midten av 1840-åra kommer det nesten ikke nye samiske leiere inn og nordmenn overtar først som leiere og etter hvert som sjøleiere. Hvorfor dette etniske skiftet skjer på denne tida er ikke klart fra brukte kilder. Uten at det framgår, kan det tenkes at når private jordeiere overtar, prioriteres utleie til norske brukere.

Fra Schnitlers beskrivelse av Saltdalen sies det at det var 11 *Bøyde-Lapper* i Saltdalens Sogn (Monssen 1994: 6). «De forklarede, at de med Bøndernes Forlov sidde paa Gaarders Fielde i Marke-Pladser, hvor de holde nogle smaa Fæe af Jeder og Faar, og dertil slaae Gres i Dalene imellom Fieldene; men Korn kan de ikke saae der. Endeel kan og have nogle tamme Reen, men dem maa de om Vinteren sende over til Sverrigs Lapmark, for underholdes”. De gjør også noe handverksarbeid for bøndene, som produksjon av skinnfeller, ” Fin-skoe af Lær”, reinskinn og trekjørel. I leie for plassene må de gjøre en dags arbeid for bøndene, og oppvoksende barn er i tjeneste i bygda. For Bodø hovedsogn beskriver Schnitler en annen levemåte for samene, de ”entremelers med Bønderne, og bruge baade Gaarder, og Fiskerie i Havet, ligsom andre Bønder; Endeel af dem bliver og gift med Bønder-Folk; Hvilket andenstedz her Sønden for ei brukelig er». Fra Valnesvatn framkommer det ikke at samene på

noen tid drev brukene sine med tillatelse fra tilgrensede bønder, og i 1779 ble det fastslått at området tilhørte Kronen. Inntrykket fra Saltdalen er at samene på markaplasser der hadde dårligere klimatiske forhold enn for bruk med Valnesvatn. Kildene viser noen få ganger at samer med Valnesvatn solgte kommager og skinnfeller til folk i Sundan, men aldri at de gjorde noen form for plikttjeneste hos gårdbrukerne.

Inntrykket en får av kulturen hos folk med Valnesvatn i samisk tid, er at den ikke skilte seg vesentlig ut fra den hos de norske fiskerbøndene i distriktet. Det viktigste samiske trekk var at de i tidlig tid bodde i gammer. På brukene sine hadde de kyr og andre storfe, geiter og sauer, og på åkrene dyrker de litt korn, hovedsaklig oppgitt som bygg, og etter hvert litt poteter utover første halvdel av 1800-tallet. De hadde tidlig bygd mølner i elvene for å male kornet. Bare i et enkelt tilfelle oppgis noen få rein i et skifte etter ei enke fra Beiarn, som ble giftet i Nordvika, og disse reinsdyrene kunne godt ha vært hos hennes familie i Beiarn. Skiftene viser også en del klær og sølvtøy, typisk for samisk kultur. Gudbrandson (2001: 1365) mener at rikdommen i form av sølv måtte komme fra reindrift. Når dette ikke kommer fram i offentlige dokumenter, var det fordi at reinen var lettere å skjule fra øvrigheta enn bufé. I et skifte med Børvatn i 1753 nevnes også noen reinsdyr sammen med bufé (Gudbrandson 1987: 66). Ser en imidlertid i de samme skiftene, hva disse folkene hadde av båter og fiskeredskaper, kan rikdommen like godt ha komme fra fiske. Den samiske tradisjonen kan ha ført til at pengene ble brukt noe annerledes enn på de norske gårdene. Et annet kulturtrekk som synes «norsk», er at alt ved første taksering i 1749, hadde de fleste hest, og etter hvert fikk alle brukene hest selv om ressursgrunnlaget var svakt. I tillegg til bruk i jord- og skogbruk, var tydeligvis transport med hest viktig for dem. Hesten var særlig på vinterføre, nødvendig for å få fraktet proviant og utstyr ned til fiskebåtene ved sjøen og fisk og innkjøpte varer opp til gårdene.

Det framgår ikke av de kilder som er brukt, at den tidlige samiske befolkningen ved Valnesvatn hadde annen religion enn samtidige nordmenn. Som nevnt, var det så seint som i 1722 en Naide / sjaman nord på Bodøhalvøya, noe som tyder på at den tidligere religionen var levende i første halvdel av 1700-tallet. I Valnesvass-området var det flere lokaliteter som ble kalt «Lappgrava» eller «Lappgrav'en». Om det virkelig er urgraver eller andre naturgraver, er ikke sikkert konstatert. Ved en befarings fra Arran våren 2011 ble to slike lokaliteter besøkte, uten at noe sikkert kunne fastslås. Ellers er det i Sundan og Saltstraumen-området flere godt dokumenterte urgraver (Holberg og Hutchinson 2010). Fins det samiske graver med Valnesvatn, tyder det på at samer oppholdt seg i området før år 1700. Gravlegging utenom kirkegårder sluttet trolig seinest etter kristningsinitiativet tidlig på 1700-tallet og med

oppretting av sameskoler (Schanche 2000). Det fins også flere stedsnavn som må ha samisk opphav, men som i dag er vanskelig å tolke. Trolig er de derfor gamle.

Ser en på kulturen hos nordmennene fra de kommer til Valnesvatn og framover, ser det nærmest ut som en direkte fortsettelse av forholdene her i samisk tid. På åkrene sine dyrker de først mest bygg, som etter hvert nesten helt erstattes av poteter. De holdt de samme husdyrene, der geiter som i andre fjellbygder, var svært vanlige. I den første tida er båter og fiskeredskaper de samme som i samisk tid, men de blir modernisert etter hvert. En finner flere «samiske» trekk blant de norske folkene. Kommager var det mest vanlige fottøyet og kommagsying som handverket, ble holdt i hevd helt opp mot 1950. Det var vanlig å slå vesk (senegras - en storstarr) i grunne viker og på myrer. Vesken ble tørket og brukt til fyll i hodeputer og bonstre, i tillegg til tradisjonelt bruk i fottøy. Ennå i mellomkrigstida kunne folk lage «dokker» av vesken og «vesk' kommågan». Samiske kulturtrekk hadde trolig innflytterne like mye med seg fra Nord-Rana og Beiarn, som det var overføring fra samer med Valnesvatn. Noe direkte kontakt var der, ved at samiske enker fikk opphold / kår på gårdene Urskar, Nordvika og Frostmoen, når norske brukere tok over. I en periode på 25 års fram til 1870, var det naboskap mellom samisk og norsk bruker på Frostmoen.

Selv om de samiske grendene i Bodø lå langt fra hverandre og hadde nære norske naboer, vises det at de i tida fra 1740 til omkring 1850, hadde nær kulturell kontakt og at giftemål nesten alltid foregikk innen det samiske samfunnet. Dette stemmer med referert teori om at etnisitet kan opprettholdes lenge i nær kontakt med andre kulturer. Det tyder imidlertid på at overgang fra samisk til norsk kultur tiltok rundt midten av 1800-tallet og at barn til samiske brukere med Valnesvatn inngikk ekteskap med etnisk norske partnere. Med de brukte kilder er det imidlertid vanskelig å fastslå dette sikkert. Om ungdom fra samiske foreldre som flyttet ut, følte seg som samer eller nordmenn er også vanskelig å si. En finner unge kvinner fra Valnesvatn allerede midt på 1700-tallet på Bodøgård, Botel Ånsdatter dør i 1748 og Siri Nilsson får en sønn i 1761. Midt på 1800 tallet har Ola Hansson fra blandet etniske foreldre i Isvika, fått en plass under Bodøgård, Vindenesstrand (Gudbrandson 19xx: 619, 622, 772).

I noen få tilfeller kan slektene følges og det er med sikkerhet flere etterkommere fra de samiske familier med Valnesvatn i Bodø i dag. Hansen og Evjen (2008: 18) nevner at det fortsatt bor en rekke etterkommere i Bodø-området fra samene i Sørfjorden, Misten.

KONKLUSJON

Over 200 år, fra 1740-åra til 1940-tallet blir etnisk bakgrunn for innbyggerne med Valnesvatn helt endret fra samisk til norsk. I livsform og næringsvirksomhet kan en imidlertid bare se små endringer tilknyttet etnisitet. I 1749 bodde folk på alle brukene i gammer, men disse var skiftet ut med tømmerstuer trolig før 1800. Jordbruk og fiske ble modernisert i takt med samfunnet ellers, men det vises ikke noe klart skille i driftsformer i forbindelse med etnisk endring.

Samene som bodde her, viser fra de tidligste kildene en ganske «norsk» livsform, men er av myndighetene beskrevet som samer på forskjellig vis. De som flyttet ut ser ut til å gli inn i norsk kultur og etnisitet. Tilsynelatende var denne prosessen alt i gang i den siste tida familiene bodde med Valnesvatn. Grunnen til at samiske folk i tida mellom 1840 og 1870 ble helt borte fra bygda, er vanskelig å fastslå. Kanskje kan det ha sammenheng med at gårdene går over fra offentlig til privat eie. En annen viktig grunn synes å være at ungdommen reiser ut og ønsker ikke å komme tilbake til de tungvinte driftsforholdene i bygda.

Det siste ble etter hvert tilfelle også for den norske befolkningen. Bygda hadde ikke ressursgrunnlag for moderne landbruksdrift, verken for jord eller skog. Dårlige kommunikasjoner gjorde den tungvint som bosted. På midten av 1950 var det fleste brukene folketomme og 10 år senere var alle fraflyttet. Flere av de gamle brukene benyttes i dag som fritidseiendommer.

Etter en kort undersøkelse i 2011 fra ARRAN, blir området uttrykt å være interessant for videre undersøkelser om samisk fortid.

TAKK

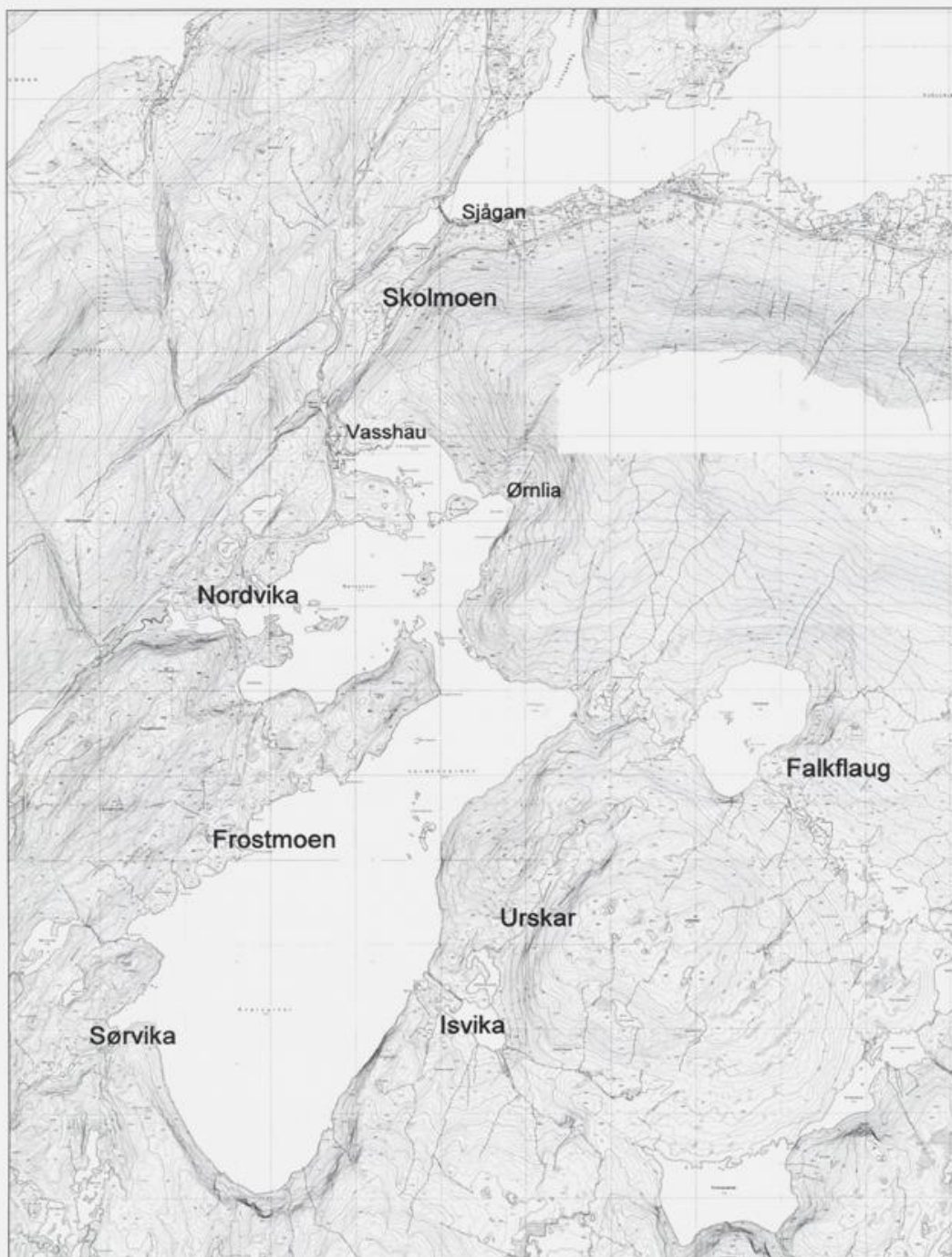
Takk til John Steinar Falkflaug for å ha laget kartoversiktene.

Litteraturliste

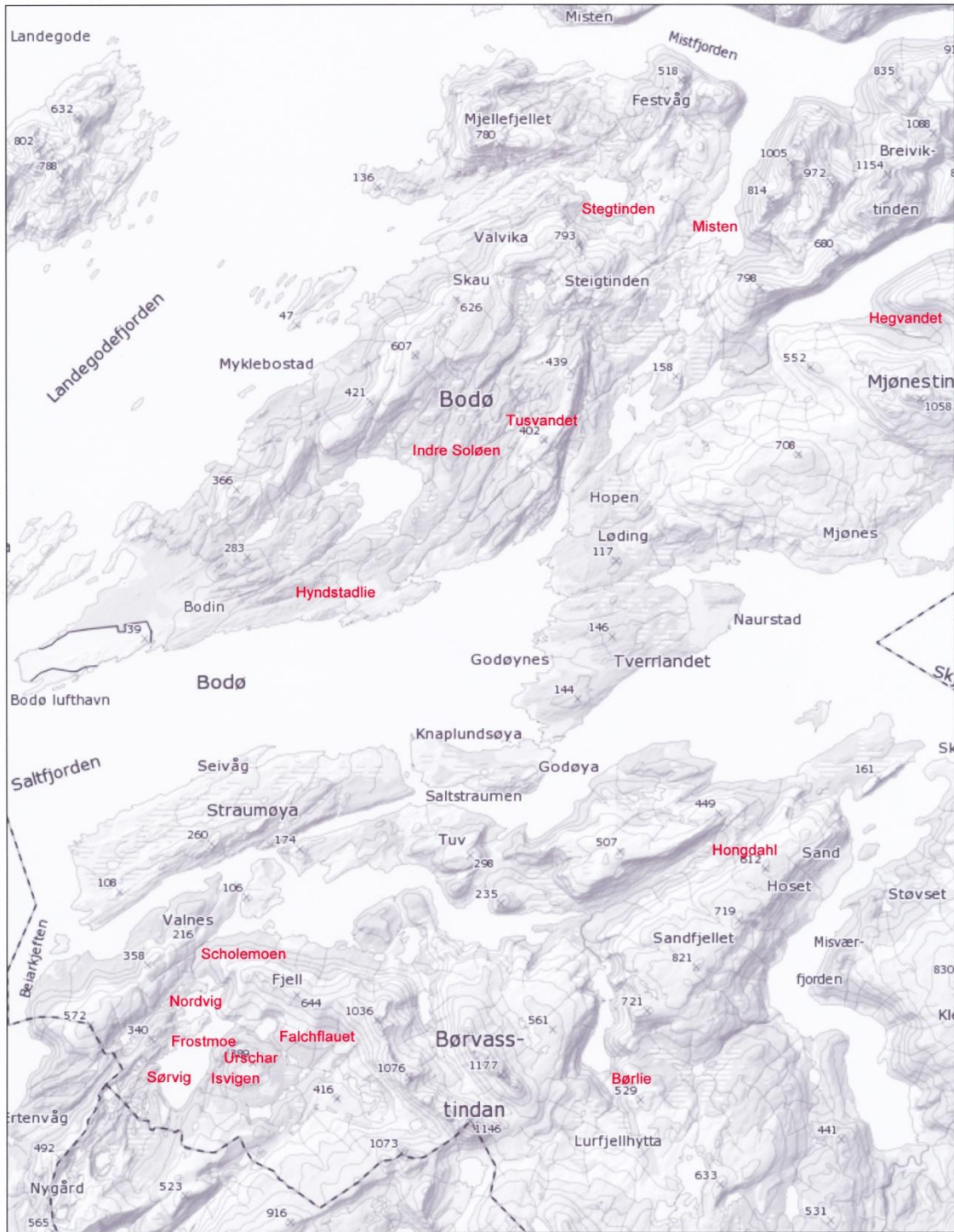
- Barth, F. (1969). Introduction. I F. Barth (Red.), *Ethnic Groups and Boudaries*. Universitets Forlaget. Bergen – Oslo: 9-38.
- Evjen, B. (2007). Samisk befolkningshistorie, bruk av naturen og rettighetsforhold i Salten, Vesterålen og Lofoten. I J. Gauslaa (Red.), *Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvakget*. NOU Norges offentlige utredninger. Oslo. Vol. 14: 199-221.
- Falkflaug, S. (1994). Valnesvass bygda's skolehistorie. Stensilhefte. Bodø: 45.
- Grønbrekk, N. E., & Andersen, O. (2011). Befaringsrapport - Valnesvatnet og Saltstraumen - mai 2011. ARRAN Julevsáame guovdásj / Lulesamisk senter: 14.
- Gudbrandson, T. (1974). *Fra Bodø i dansketida*. Oslo: Bodø Bygdeboknemnd. 150 S.
- Gudbrandson, T. (1983). *Bodin Bygdebok II. 2. Gårds- og slektshistorie for Nordstranda*. Bodø kommune. Bygdebokkomiteen. Bodø: 703.
- Gudbrandson, T. (1987). Smeden og bjørenejegeren - samisk fortid i Børليا i Straumen. I E. Karsrud (Red.), *Bodøboka 1987. Nordland Fylkesmuseums årbok 1987*. Lofotboka, Værøy: Bodø: 62-73.
- Gudbrandson, T. (1989). *Bodin Bygdebok II. 3. Gårds- og slektshistorie for Kirkegrenda*. Bodø kommune. Bygdebokkomitéen. Bodø: 784.
- Gudbrandson, T. (2001). *Bodin Bygdebok II. 6 A-B. Gårds- og slektshistorie for Straumen*. Bodø kommune Bygdebokkomiteen. Bodø: 1576.
- Hansen, L. I. (2007). Sjøsamere i Salten fogderi ca. 1600-1760: folketall og jordeiendomsrettslige vilkår. I J. Gauslaa (Red.), *Samisk naturbruk fra Hedmark til Troms. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. NOU Norges offentlige utredninger. Oslo: Vol. 14: 223-249.
- Hansen, L. I. (2008). Den sjøsamiske befolkning i Salten Fogderi ca. 1600- 1760. Omfang, lokalisering og rettigheter til jord. In B. Evjen & L. I. Hansen (Eds.), *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv* (pp. 348). Oslo: PAX FORLAG.
- Hansen, L. I., & Evjen, B. (2008). Kjært barn - Mange navn. Om forskjellige betegnelser på den samiske befolkning i Nordland gjennom århundrene. I B. Evjen & L. I. Hansen (Red.), *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. PAX FORLAG. Oslo: 348 sider.
- Hansen, L. I., & Olsen, B. (2004). *Samenes historie fram til 1750*. Cappelens Akademisk Forlag. Oslo: 427.
- Holberg, E., & Hutchinson, A. (2009). *Lenge før byen. Bodøs historie. Fram til 1816. Bind 1*. Tapir Akademisk Forlag. Trondheim: 520.

- Moe, K. (1961). *BODIN BYGDEBOK Bind 1* (Vol. 1). Bodin kommune Bodin Bygdebokkomité. Bodø: 486.
- Monssen, J. D. (1994). Schnitler, Rosenwinge og Sommerfelt. Noget om Nordlandene i sær Saltdalen. *Stensiltrykk*. Rognan: 50 s.
- Mordt, G. (2008). *Norge i 1743. Innberetning som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli. Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, Nordland, Troms*. (Vol. 5). Oslo: Riksarkivet - Solum Forlag.
- Schanche, A. (2000). *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorien til nyere tid*. Karasjok: Davvi Girji OS: 410 s.
- Solli, B. (2002). *Seid - myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*.

Boplasser ved Valnesvatn i siste halvdel av 1700-tallet

Samiske gårder i Bodø fjerding ved ekstraskatten i 1762.